

Novruz Gəncəli dramaturgiyası, reallıq və həqiqət

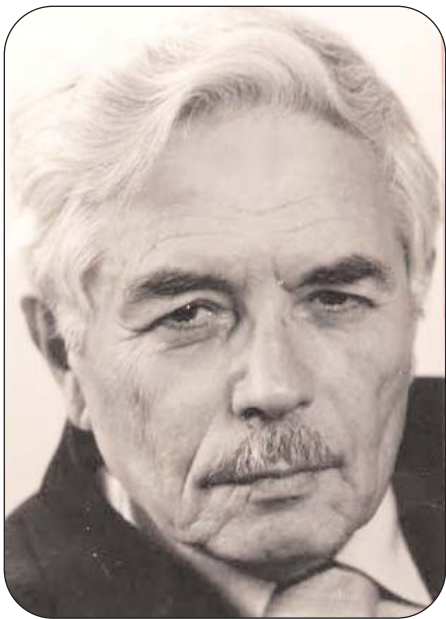
köhnə düşüncə tərzinə qarşı mübarizə ruhu öz ifadəsini tapır. Bəstəkar Şəfiqə Axundova və Novruz Gəncəli musiqili komediyaya ilk dəfə müraciət etmələrinə baxmayaraq, əsərdə sərh etmək istədikləri problemləri cəsarətli sənət boyaları vasitəsilə şablon üsul və priyomlardan qaçıra bilmişlər. Müəlliflər ideya baxımından zətən tamaşaçıya görə, tamaşa edin ki, Əsmət kimi adamlar necə güllüncdürlər, belələrini tərbiyə etmək üçün çarə tapın, elə edin ki, onlar öz çürük düşüncə tərzləri ilə cəmiyyətimizə ziyan vura bilsənsinlər deyirlər.

Əsərdə hadisələr

iki xətt üzrə inkişaf edir. Bunlardan biri Əsmətin meşəanlıığı üzündən düşdüyü güllünc vəziyyətidir ki, müəllif Novruz Gəncəlinin bəstəkar Şəfiqə Axundova ilə birgə yaratdığı satirik səhnələr tamaşa boyu canlı və təbiidir. İstər dialoqlar, istərsə də ariya və duetlər eləcə də rəqitativlər düşüncə tərzinin güllüş hədəfinə çevrilməsi üçün yaxşı bir vasitədir. İkinci xətt isə Çiçəklə İdrak arasında tədricən yaranan məhəbbətlə bağlıdır. Məhz bu xətti inkişaf etdirməklə müəlliflər lirik boyalar tapma bilməklə gənclərimizə xas olan yenilik duyğularını əks etdirməyə nail olublar.

Əsərdə hadisələr ciddi səpgidə cərəyan edir. Burada yersiz güllüş doğuran səhnələr, şit dialoqlar demək olar ki, yoxdur. Səhnə boyu müəlliflər tamaşaçıları "əyləndirmək" yox, onlara təzə bir fikir demək istəyirlər. Şəfiqə Axundova obrazların musiqi xarakteristikasını yaxşı taparaq, vəziyyətlərə uyğun ariya, duet və ansambllar yarada bilib. Xalq musiqisi əsasında bəstələnən "Sən hara, rayon hara?", "Ev bizim, sirr bizim" rəqitativi eləcə də Əsmətin ikinci pərdədə oxuduğu "Neynim-neynim" mahnısı dinləyicilərdə xoş təsir yaradır. Müəllif Novruz Gəncəli isə mətni yazarkən Azərbaycan Dövlət Akademik Musiqili Teatrının xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq komik dialoqlar yaratmağı bacarıb. Müəllif, tamaşa üçün yazdığı ariya və duetlərdə şəriyyəti gözləyə bilib. Əsərdəki boyalı güllüş məzmunludur. Ancaq qeyd etmək istəyirəm ki, müəllif bütün obrazları eyni səviyyədə işləməklə Əsmət, Çiçək, İdrak, Mələk, Tofiq, Aytən üçün münasib bədii boyalar taparaq Aslan, Qonşu qız və Şamama üçün əlverişli səhnə vəziyyətləri yaratmaqda çətinlik çəkib. Xüsusilə Şamama obrazının səhnəyə gəlişi dramaturji cəhətdən əsaslandırılmayıb. Qeyd etmək istərdim ki, "Ev bizim, sirr bizim" hər iki müəllifin bu sahədə ilk addımı, ilk yaradıcılıq axtarışlarının məhsuludur. Doğrudur Novruz Gəncəlinin dramaturgiya sahəsində müəyyən təcrübəsi olsa belə komediya janrında onun ilk həm də deyərdim ki, müvəffəqiyyətli əsəri hesab edilə bilər. Xüsusi olaraq qeyd etmək istərdim ki, komediya boyu musiqilər tamamilə xalq ruhundadır. Bəstəkar Şəfiqə Axundova əsər boyu el tərənlərindən də bacarıqla istifadə edə bilib. Nəticədə əsər boyu musiqi dili ilə adi danışq dili və intonasiya arasın-

da üzvi bir yaxınlıq duyuruq. Surətlər oxuyur, eyni zamanda bu, söhbət səciyyəsinədək yüksələ bilər. 1968-ci ildə Ağdam Dövlət Dram Teatrının səhnəsində əməkdar artist Heydər Şəmsizadənin quruluşunda "Niyə dirilmisən?" adlı satirik komediyası da maraqla qarşılanıb. Belə ki, əsərdəki hadisələr südəyag kombinatında baş verir. Kombinatin direktoru

Əli Səriyeviç, dələduz, vəzifə düşgünü, məişət pozgunu kimi mənfi xarakterə malik olan bir tipdir. Müəllif burada haqsızlığa, rüşvətxorluğa və yaltaqlığa qarşı mübarizə edən qəhrəmanının adını isə Ədalət qoyub. Satirik komediyada Ədalət öz prinsipiallığı, sözü üzə deməsi ilə yanaşı həm də ciddi xarakteri ilə fərqlənir. O, əsər boyu Əli Səriyeviç kimi tiplərə qarşı qəti və amansız mübarizə aparır. Komediyada Ədalət kərtənkələ kimi düşdüyü mühitin rəngini alan bu parazit, rüşvətxor Əli Səriyeviçinin çirkin, əxlaqsız əməllərinə qarşı mübarizə aparır, onun iç üzünü açıb göstərə bilir.

1970-ci ildə

Gəncə Dövlət Dram Teatrının səhnəsində xalq artisti Vaqif Şərifovun hazırladığı "Məhəbbət körpüsü" lirik komediyası da müəllifin uğurlu pyeslərindən biridir. Məlum bir həqiqətdir ki, əsl realist komediya öləri, ikinci dərəcəli münəqişələr üstündə yox, ictimai kolliziyalər əsasında meydana gəlir. Yeni komik hadisə əslində ciddi, dəqiq problemləri özündə ehtiva edir. Təəssüf ki, bu adi həqiqəti anlamayan müəlliflər komediya kimi daxilən fəlsəfi məzmunlu ədəbi növü çox zaman süni məzhəkə alətinə çevirirlər. Nəticədə dərin məzmunlu komik kolliziya əvəzinə bir çox hallarda biz bayağı məişət

hadisələri ilə qarşılaşır, şit zaraflatlar, mənasız söz oynatmaları ilə üzləşirik. Sözsüz ki, bu cür bayağı, bəsit yazılar isə həyat düşüncələrində tamaşaçının fikirlərini, qənaətlərini dəqiqləşdirmir, əksinə, çətinləşdirir. Məhz bu baxımdan 70-ci illərdə yaranan komediyaların bir çoxunu yalnız şerti mənada komediya adlandırmaq olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, "Məhəbbət körpüsü"nün ümumi nailiyyətini təmin edən başlıca amil komik kolliziyanın dərin və problematik səciyyəsidir. Əsərdə yaranan güllüş məzmunlu, düşündürücü və bədii cəhətdən hər tərəfli əsaslandırılan boyalarla zəngindir. Azərbaycanda yaşayan və azərbaycanlı olaraq qalan Könül adlı bir qız Arazın bu tayında doğulan və boya-başa çatan Azər adlı bir gənci sevir. Onların sevgisinin qarşısında ictimai bir səd durur. Sərhədçi olan əsgər Azər və Güney azərbaycanlı qız Könülün sevgisi uğursuz və faciəli də ola bilərdi. Ancaq müəllif cərəyan edən hadisələri komik planda təqdim edir. Hadisələrdə Könül sevgilisinin Vətəninə gəlir və sərhəd qaydalarını pozur, həmçinin Azər Arazı adlayır beləliklə, yenə müəyyən qanun pozulur.

Mənalı və düşündürücü

komik kolliziyanın dərin ictimai mənası Vətən anlayışı ilə üzvi surətdə bağlı olan bir vəhdət kimi şərh edilir. Əslində Könül və Azər sərhəd qaydalarını poza bilməzlər, bu da başqa bir məntiqdir. İki məntiqin arasındakı tarixi çiddiyyət çox ağıllı bir güllüş doğurur. Müəllif ideyasına görə məhəbbətin qarşısında çəkilən hər hansı bir səd əbədi, yəşarı səd ola bilməz, gec-tez o, aradan qalxmaldır. Komediyanın əsas obrazları olan Könül və Azər yeni fikirlə gənclərdir. Onların düşüncəsində yeni duyğular, əsl yurdsevərlik yaşayır. Novruz Gəncəli həm də əsər boyu komik güllüşü məhəbbət ilə yanaşı yapma sədlər arasındakı daxili uyğunsuzluqdan doğan amillər olaraq böyük ustalıqla təqdim edə bilir. Həm də müəllif tərəfindən əsərin ideyasının baxış bucağı fəci planda deyil komik planda işlənilməklə böyük bir ümiddən xəbər verir. Müəllif düşüncələri ilə inanır ki, bu sədlər nə vaxtsa aradan qalxacaq, məhəbbət körpüsü Arazın o tayını bu tayı ilə birləşdirəcək.

Sərhəddə, iki sahilin qovşağında su elektrik stansiyası tikilir. Bu stansiya dostluq bağlarının güclənməsinə yardım edir. Əsərdə göstərilən sərhəd komandiri Kozlov, fəhlə Miri və başqaları anlaşılan qanunpərəstlikdən, soyuq, quru rəsmiyyətçilikdən uzaq insanlardır. Buna görə də sərhəddin pozulması əhvalatı onlarda elə bir dəhşətli qəzəbə səbəb olmur. Onlar məhəbbətin məntiqinə heyran qalan təbii adamlardır. Bu kimi hadisələri göstərən səhnələr pyes boyu maraqla qarşılanır. Başqa tərəfdən bu kimi hallar çox incə bir allegoriya vasitəsilə meylləri gücləndirir. Güneyli fəhlə olan Şirəli bu taylı əsgər Azərə heyrətamiz dərəcədə bənzəyir.

Onlar sanki bir almanın iki üzü kimi ekizdirlər. Hər ikisi də eyni qıza vurulurlar. Bəzi hallarda Şirəli Azərin suçunu çəkməli olur. Burada Şirəli - Azər xətti və bu səpgidən doğan güllüş əsərin ümumi ideya yönünə yaxşı xidmət etməklə onu təsdiq edir. Surətlərin oxşar simalar kimi təqdimi müəllif ideyasına görə hər iki tərəfin bir-birindən ayrılmayan vahid təamlığının tərənnümü, xalqın daxilən bütövlüyüdür.

Əsərdə diqqəti çəkən

ikinci cəhət komik güllüşü bədii səviyyəyə qaldıran orjinal detalların məzmunlu olmasıdır. Burada Könülün sevgisini göstərərəkən müəllif Hafiz və Xəyyamın obrazına üz tutur. Sanki Hafiz və Xəyyam məhəbbəti müşaiyət edirlər. Burada adi məhəbbət ilə qeyri adi sevgi, Hafiz-Xəyyam məhəbbəti arasındakı təzad acı istehza olaraq deyil çox həlim, mehriban bir güllüş doğurur. Burada güllüş özlüyündə qəhrəmanları tamaşaçılara yaxınlaşdırır, məhəbbətə bir şirinlik, sağlıq, təmizlik, məlahət gətirir. Ümumən şer və poeziya əsərdə hadisələri lirik planda müşaiyət edən bir bədii vasitəyə çevrir. Sərhəd komandiri olan Kozlov şair təbiətli insandır. Könül və Pərvin Hafizin "Divanı"nı açır, Heydər baba, Hafiz və Xəyyam aşiqdir və s. Burada müəllif təqdimatında şair olmayanların şerə sözün yaxşı mənasında aludəçiliyi də məzmunlu komik kolliziya yarada bilir.

Əsərdə diqqəti çəkən üçüncü xüsusiyyət isə Heydər baba obrazının müəllif tərəfindən verilən komik səpgidə şərhidir. Heydər baba müdrik bir kişi, ömrünün mənasını nəvəsi Könülün səadətində görür. O, məhəbbəti Xəyyamsayağı, Hafizsayağı ən böyük hikmət sayır. O, nəvəsinə görə "cinayətə" yol verir, sərhədi keçir. Məhəbbətin böyüklüyünü sübut etmək üçün hətta tutulur da. Bu da tamaşaçılarda məzmunlu bir güllüş doğurur. Qoca bir kişinin "cinayətkar fəaliyyəti" ona görə hadisələr zamanı bizə doğma görünür ki, pyesin vəziyyətlər halında ülvı bir həqiqətin təsdiqi dayanır. Bununla da Heydər baba ilə bağlı hadisələrdə doğulan güllüşü lirik güllüş adlandırmaq olar.

Müəllifin mənfi surətlərin əksində karikaturaçılıqdan qaçması, bayağı inkardan uzaqlaşması halında komediyada diqqəti çəkən amillərdən olaraq dördüncü cəhət kimi dəyərləndirilir. Güney Azərbaycanı ordusunun zabiti olan Rəmzi surəti qanunpərəst baxışları ilə diqqəti cəlb edir. Rəmzi surəti bir çox komediyalarda və dram əsərlərindəki karikatur mənfi qəhrəmanlardan fərqlənir. O, hər zaman ehtiyatlıdır, ağıllıdır. Təqdim olunan obraz cərəyan edən hadisələr fonunda Könül ilə Azərin məhəbbətini bayağı qanunsevərlik, əsgəri - inzibati qanunlar ilə ölçmür. Bütün qəhrəmanlar ilə yanaşı əsərdə bir qəhrəman da var ki, o da zəmanədir. Zəmanə əsərdə məhəbbətin tərəfini saxlayan qüdrət kimi təəssümü etdirilir. Zəmanə icti-

mai sədlərin məhəbbət körpüsünə çevrilməsini tələb edən bir amil kimi səciyyələndirilir. Bütün bu cəhətlər əsərin uğurlu çıxmasını və komediya janrının inkişafında müəyyən müsbət hala çevrilməsini təmin edir.

Novruz Gəncəlinin "Məhəbbət körpüsü" pyesinə nəzər salarkən bir daha aydın olur ki, komediya janrının inkişafı ilk növbədə ciddi problemlər və ictimai komik münəqişələrin təsviri ilə bağlıdır. Bu cəhətdən pyes təqdirəlayiq bir ədəbi məhsul kimi dəyərləndirilməlidir.

1986-cı ildə Gəncə Dövlət Dram Teatrının səhnəsində qurulmuş rejissor Hilal Həsənovun hazırladığı "Səadət yağış deyil" pyesi Böyük Vətən müharibəsi mövzusuna həsr olunub. "Səadət yağış deyil" pyesində qəhrəman Vətən oğullarının cəbhədəki igidlikləri, partizan dəstələrinin düşmən arxasındakı əfsanəvi qəhrəmanlıq nümunələrindən danışılır. Əsərin qəhrəmanı həmyerlimiz Mirdaməd Seyidovdur. Məlumdur ki, o, Böyük Vətən müharibəsi illərində Yuqoslaviyada "İvan Russki" adı ilə şöhrət qazanıb və faşist işğalçılarına qarşı döyüşlərdə fədakarlıq göstərib.

Müəllif

pyes boyu cərəyan edən hadisələr fonunda İvan Russkini elektrik yarımstansiyasını partladaraq gəmi təmiri zavodunun həmçinin digər müəssisələrin "qan damarını" kəsən, Sloven vilayəti hərbi valisinin rabitəçisi ilə birgə onun sənədlərini ələ keçirən, Opçına qəsəbəsində cəllad, hiyləgər Bromberqi eləcə də onun əsgərini məhv edən, əsrlərdən təşkil edilən fəhlə batalyonunda Hitlerçilərin əleyhinə təbliğat işi aparən Monfolkondan Triyestə gedən gəmini partlada nəhayət Sloven vilayətinin hərbi valisi Raynerin başçılığı ilə keçirilən hərbi müşavirə zalını məhv edən qəhrəman olaraq təqim edir. Müəllif həmçinin özlərindən asılı olmayaraq əsir düşən millətlərin nümayəndələrinin ağır, dözülməz vəziyyətlərini, həmrəylik nümayiş etdirməklə müharibə meydanında mərdliklə ölməyi belə özləri üçün şərəf bilmələrini əsər boyu bir xətt üzrə canlandırır. Hətta sarsılmaz dostluğu italyan Mario Miliçinin - ("İvan Russkinin") əvəzinə Məmmədin, Rıbakovun ölümə getməyə hazır olmaları səhnələri təsirli epizodlarda daha aydın şəkildə təqdim olunur. "Səadət yağış deyil" pyesində diqqəti çəkən əsas amillərdən biri də müəllif tərəfindən öçerkizmə, sənədiliyiə uymamaqla zamanının insanların xarakterindəki ən nəəcib cəhətləri bədii inandırıcılıqla göstərməyə müvəffəq olmasıdır. Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, həyat materialının zənginliyi, müəllifin insanların hünər və rəşadətinə geniş miqyasda əks etdirmək meyli "Səadət yağış deyil" pyesini maraqlı və baxımlı edə bilib. Qeyd etmək lazımdır ki, psixoloji vəziyyətlərdən doğan hadisələr fonunda pyesdə dramatizim mahiyyətinin dəqiq açılması müəllif tərəfindən düzgün boyalarla təsvir edilib.

Novruz Gəncəli dramaturgiyası, reallıq və həqiqətləri özündə ehtiva etməklə hər zaman aktuallığını qorumaqla maraqla oxunur. Səhnə əsərləri bu gün də müasirdir. Onun yaradıcılığı uzun illər tədqiq olənraq dramaturgiyamızın Azərbaycan səhnəsinə daha müasir düşüncəli rejissor traktofkası olaraq tərənnüm tapması qədər uğurludur.

Anar Burcəliyev
Teatrşünas-tənqidçi